

En profet för det demokratiska tidevarvet (SvD 2002)

”Vi är en lagarnas nation. Våra domstolar är hederliga och oberoende. Presidenten kan inte säga till domstolarna hur de ska döma... Alla är lika inför lagen... All politisk makt är begränsad i tiden och till sitt mandat, och given av folket i fria val... Amerika är en nation med en kyrkas själ... Tron pekar mot en morallag som står över människornas och kallar oss till plikter som står över materiell framgång. ”

De bärande tankarna i president Bush' tal till kinesiska studenter vid Pekings Qinghua-universitet den 22 februari kunde vara hämtade ur den franske sociologen och politikern Alexis de Tocquevilles klassiska studie av demokratin i Amerika, publicerad i två volymer 1835 resp 1840. Säkert har också Bush, eller hans rådgivare, hämtat inspiration hos Tocqueville, vars 170 år gamla studie förblivit den centrala referenspunkten när det gäller den amerikanska demokratin. Anders Ehnmark beskriver i sin essä *Slottet* (Norstedts, 1990) hur all problemformulering när det gäller demokrati vid det amerikanska universitet där han studerade utgick från Tocqueville. I en essä om amerikansk och europeisk utrikespolitisk kultur i Försvarshögskolans strategiska årsbok för 2002 hänvisar forskaren Catherine McArdle Kelleher till Tocquevilles beskrivning av den amerikanska karaktären.

Vad gör Tocqueville så modern, så ständigt aktuell? En förklaring är att den tid han levde i – första hälften av 1800-talet - påminner om vår egen. De ekonomiska krafterna hade vuxit ur de politiska ramar som de monarkistiska regimerna i Europa utgjorde. Då som nu var en brännande fråga hur välståndet och den politiska makten skulle kunna spridas till flertalet. För Tocqueville och hans samtida gällde frågan fördelning mellan elit och massa inom nationerna. Nu handlar det om global fördelning mellan den rika och den fattiga världen. Tocqueville upplevde sin tids Seattle, Prag och Göteborg – julirevolutionen 1830 i Frankrike och ”folkviljans år” 1848 då revolutionerna svepte över hela Europa. Terrorism var en realitet också på 1800-talet i form av bombkastande anarkister och konspiratoriska sällskap.

Tocqueville är det politiska tänkandets Beethoven. Filosofiskt står han med ena foten i 1700-talets universalistiska upplysningstänkande och med den andra i 1800-talets hierarkiska kultursyn.

Också på andra sätt är han en gränsöverskridare. Han är en intellektuell som periodvis också är aktiv politiker. Tocqueville är född aristokrat och längtar hela sitt liv tillbaka till det varma, täta förhållande som – i bästa fall, frestas man tillägga – rått mellan herre och tjänare i feodalsamhället. Han är emellertid också en klarsynt iakttagare av sin samtid som insåg att aristokratins tid var ute och att demokratin obönhörligen var på frammarsch. Spänningen mellan känsla och intellekt, mellan värderingar och analys, är intensivt närvarande i hans texter. En central fråga för Tocqueville är hur ett samhälle kan fungera utan en aristokrati som medlande kraft mellan centralmakt och folk. Stämningen i texterna präglas av den tocquevilleska familjens egna erfarenheter av revolutionen och skräckväldet. Då Tocqueville skriver om risken att demokratin urartar till despoti, har han i bakhuvudet faderns skildringar av fängelsetiden och hur han med knapp nöd undgick giljotinen.

Tocqueville accepterar att demokrati och jämlikhet alltmer kommer att genomsyra samhället. Men den fråga som upptar honom är: kommer friheten att kunna bevaras i det demokratiska, jämlika samhället? Spänningen mellan

motsatsparet frihet-jämlikhet går som en röd tråd genom Tocquevilles demokratianalys. Frihet är för Tocqueville ett värde, jämlikheten en parameter.

Tocqueville ser två strömningar utgå ur 1700-talet: den ena leder till fria institutioner, den andra till nya former av absolutism. I början av 1848 håller han ett brandtal i den franska deputeradekammaren: "Vi sover på en vulkan... Ser ni inte att jorden åter darrar? Revolutionens vind blåser, stormen närmar sig." Några veckor senare skall två tyska flyktingar i London publicera uppropet till den proletära revolution för vilken Tocqueville varnade sina kollegor: "Ett spöke går omkring i Europa – kommunismens spöke..."

Tocquevilles ekonomiska analys är inte olik Marx', men leder på en skillnaderna i värdemässig utgångspunkt till andra slutsatser. I Amerikaboken jämför han feodalherrens omsorg om sina underlydande med industrimagnaten, som när det krisar utan förbarmande sparkar sina arbetare och låter det offentliga ta hand om deras försörjning. Medan Marx' slutsats blir att den proletära revolutionen är önskvärd och oundviklig, hoppas Tocqueville att moderna, demokratiska institutioner skall kunna hantera de motsättningar som de ekonomiska spänningarna ger upphov till.

Tocqueville har beundrats för sin nästan klärvoajanta förmåga att förutse en samhällsutveckling som ligger långt framför hans egen tid. Berömda är de avslutande meningarna i Amerikaverket om Ryssland och USA som framtidens supermakter. Just på denna punkt har dock eftervärlden överskattat hans originalitet – redan Napoleon hade samma uppfattning, som förefaller ha varit rätt spridd under Tocquevilles levnad. Tocqueville är här snarast en *rapporteur* till oss om tankar som upptog hans samtid.

Tocquevilles metod är att gräva runt och frilägga rotsystemet kring de företeelser han vill studera. Det gäller både studien av den amerikanska demokratin och hans verk om franska revolutionens förhistoria, *L'Ancien régime et la Révolution*.

Tocquevilles primära syfte med Amerikaboken är inte att studera 1830-talets USA. Han är på jakt efter demokratin själ, dess bärande principer. Det amerikanska demokratin, upprättad på (bortsett från indianerna) jungfrulig mark utan samhällsomstörtande revolution är för honom ett laboratorium där dessa principer och deras tillämpning kan studeras *in vitro*. Syftet är inte intellektuellt, utan politiskt. Vilka lärdomar kan Europa, på obetvinglig marsch mot demokrati och jämlikhet, dra av det amerikanska exemplet? Tocqueville understryker gång på gång att Amerika inte är en modell att kopiera. Han är medveten om de historiska förutsättningarnas betydelse. Demokratin måste, och kan, manifesteras i andra former utanför USA. Mexikos misslyckade försök att imitera de amerikanska institutionerna blir för Tocqueville ett varnande exempel.

Tocqueville ser tre fördelar med demokratin som samhällsskick: upplysta medborgare fungerar som en spärr mot maktmissbruk, intressekonflikten mellan styrda och styrande elimineras och dåliga politiker kan avsättas. Men han ser också potentiella risker: atomisering av individerna som öppnar vägen för majoritetens tyranni och en centralisering av makten som kan urarta till despoti.

Tocqueville ser tre förklaringar till framgången för det amerikanska demokratiska experimentet. En är *de naturliga förutsättningarna*. Dit räknar han inte bara geografien – ett väldigt jungfruligt territorium utan hotfulla grannar – utan också sociologin - det faktum att de första emigranterna kom ur

en bildad och relativt besutten medelklass. Det var inte fattigdom utan önskan om politisk och religiös frihet som drev dem att utvandra.

Än viktigare är *lagarnas och rättssystemets starka ställning*. Domstolarna är i Tocquevilles ögon ett viktigt korrektiv till den politiska demokratin. Hans resonemang på denna punkt sätter debatten efter den 11 september om urholkning av rättsstaten i stark relief. Lagarna ses av amerikanerna, menar Tocqueville, som kontrakt som man själv är part till och därför anser sig bunden av. Uppgifter som i Europa anförtrotts förvaltningen har i USA anförtrotts den lagstiftande och dömande makten. De federala domstolarna har en politisk roll genom att de har befogenhet att avgöra en specifik lags förenlighet med konstitutionen. Det amerikanska systemet stärker, menar Tocqueville, det civila samhället genom att domstolen bara kan handla om någon inleder process.

Den tredje och viktigaste förklaringen är sederna, *les moeurs*, ett vitt begrepp som också innefattar religion och kultur. Religionen har en särställning. Tocqueville var själv inte troende, men tillämpade dubbel bokföring såtillvida att han – jfr Bush-citatet ovan - ansåg religionen som en nödvändig motvikt mot den strävan efter materiell framgång som dominerar i demokratier. Tocqueville konstaterar att den kristendom som puritanerna och kväkarna förde med sig var demokratisk och republikansk och att alla religiösa samfund i USA är för demokratin. Men religionen bör hållas skild från politiken. ”Så länge en religion söker att basera sitt välde på den önskan om odödlighet som plågar alla människors hjärtan utan åtskillnad, kan den göra anspråk på universalitet”, skriver Tocqueville. ”Men när den lierar sig med en regering, tvingas den adoptera maximer som bara är tillämpliga på vissa folk. Med andra ord – när religionen allierar sig med den politiska makten, stärker den sin makt över vissa men förlorar hoppet om att regera över alla.”

Till de seder som stärker den amerikanska demokratin räknar Tocqueville också medborgaranda och folkrörelseengagemang – makten byggd nedifrån. Medborgarnas deltagande i samhällets verksamhet är ett uttryck för ”det rätt uppfattade egenintresset”. Det civiliserar människorna och motverkar atomisering. ”När jag först hörde talas om nykterhetsföreningar, frågade jag mig varför folk inte bara kunde dricka vatten hemma. Sedan förstod jag att dessa hundratusen amerikaner kände en skräck för dryckenskapen och ett socialt ansvar för att stödja nykterheten. I Frankrike hade var och en av dem skrivit brev till regeringen och krävt att staten skulle stänga utskänkningsställena över hela landet.”

Men participationen har en baksida: ”Amerikanen tar del i allt som görs i hans land och tror sig ha intresse att försvara allt mot kritik; för det är inte bara hans land man angriper, utan honom själv... Det finns inget mer besvärande än denna irriterande amerikanska patriotism. Utlänningen kan nog gå med på att berömma mycket, men kan också vilja kritisera ett och annat, och det är det man absolut förvägrar honom.” Inte så få europeiska politiker skulle efter den 11 september sannolikt skriva under på denna kritik.

Schablonbilden av Tocqueville är den av en upplyst liberal och demokrat. Men det finns en mörkare sida hos honom. Under sin korta tid som fransk utrikesminister under den andra republiken 1849-52 valde Tocqueville till sin kabinettschef Arthur de Gobineau, senare ökad för sitt rasistiska verk om den västerländska civilisationens överlägsenhet. Tocqueville tog avstånd från Gobineaus rasism, men trodde enligt egen uppgift inte på rasernas jämlikhet.

I den amerikanska demokratin fanns enligt hans uppfattning varken rum för indianer eller svarta. Tocqueville var motståndare till militär brutalitet, men stödde den franska koloniala expansionen i Algeriet. I sin sista bok *Minnen* skriver han att republikens valspråk borde vara "Frihet, jämlikhet, *mildhet*", inte "broderskap".

Tocqueville är, förutom en skarp iakttagare, en lysande stilist. Hans vackra aforistiska prosa är en glädje att läsa. Hans Amerikabok förblir den bästa referenspunkten för den som vill ha perspektiv på demokratin som idé, på dagens USA och förhållandet USA-Europa. Hans briljanta analys av det federala systemets fördelar och nackdelar förtjänar, liksom hans resonemang om små och stora stater våv unionen, i hög grad att läsas av ledamöterna i EU:s 2004-konvention.

Tocquevilles analys fördunklas inte utan fördjupas av den känslomässiga och personliga resonansbotten. Tocqueville är stor också därför att han visar att människan inte är fånge i sitt sociala. Vara utan har förmåga att reflektera över och transcendera det. På det existentiella planet föregriper han Sartre: "Så låt oss ha denna hälsosamma fruktan för framtiden, som får oss att vaka och kämpa, och inte den lata och fega fruktan som slår ner hjärtana och plågar dem".

Vem axlar hans mantel och skildrar världen fram till 2200?